

УДК 338.24.01

**ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ТА АНАЛІЗ
ТРАНСФОРМАЦІЇ ЇЇ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА****Пакуліна А.А., к.е.н.***E-mail: sizapet@mail.ru**Харківський національний університет будівництва та архітектури***Пакуліна Г.С.***E-mail: sizapet@mail.ru**Українська державна академія залізничного транспорту*

Метою статті є узагальнення результатів дослідження особливостей соціальної сфери у системі ринкової економіки і в аналізі трансформації її інституційного середовища для подальшої розробки теоретичних і практичних рекомендацій щодо формування та регулювання відносин, що складаються в соціальній сфері сучасної України. Обґрунтовано, що особливістю інституційного середовища соціальної сфери сучасної України виступає, з одного боку, домінування імпортованих інститутів розвиненої ринкової економіки, і, з іншого боку, відтворення базових інститутів, що затухають, які регулюються командно-адміністративною господарською поведінкою. Доведено, що причина низької ефективності ринкових перетворень соціальної сфери полягає в неналежному (у часі і просторі) і недостатньому (в обсязі та формі) здатності внутрішнього протиріччя інституційної матриці соціальної сфери між базовими інститутами, які розвалюються, з одного боку, і проєктованими і імпортованими, які зміцнюються, з іншого, що призводить до інституційної інерції самої матриці.

Ключові слова: соціальна сфера, інституційне середовище, трансформація, глобалізація, економіка, механізм регулювання, сталий розвиток, управління

UDC 338.24.01

**RESEARCH OF PECULIARITIES OF THE SOCIAL SPHERE OF
UKRAINE IN CONDITIONS OF GLOBALIZED ECONOMY AND
ANALYSIS OF THE TRANSFORMATION OF THE INSTITUTIONAL
ENVIRONMENT****Pakulina A.A., PhD in Economics***E-mail: sizapet@mail.ru**Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture***Pakulina H.S.***E-mail: sizapet@mail.ru**Ukrainian State Academy of Railway Transport*

The purpose of the article is generalization of the results of the research of peculiarities of the social sphere in the system of market economy and in analyzing of the transformation of the institutional environment for the further development of theoretical and practical recommendations on the formation and regulation of relations in the social sphere of modern Ukraine. It has been substantiated that the feature of the institutional environment of modern social Ukraine on the one hand is the dominance of imported institutions developed market economy and, on the other hand, the reproduction of the basic institutions that decay and are governed by command-administrative economic behavior. It has been proved that the low efficiency of the market reforms of the social sphere lies in the inadequate (in time and space) and insufficient (form and quantity) ability of the internal contradictions of the institutional matrix of the social sphere between the basic institutions that are falling apart, on the one hand, and designed and imported that are being strengthened, on the other, which leads to institutional inertia of the matrix itself.

Key words: social policy, institutional environment, transformation, globalization, economy, the mechanism of regulation, sustainable development, management

Актуальність проблеми. Незавершеність економічних реформ, відсутність довгострокової ефективної соціальної політики призвели до того, що основні індикатори рівня життя населення при переході України до ринкової економіки значно знизилися [2, с. 74]. Сьогодні соціальна сфера країни характеризується низьким ступенем задоволення основних життєво необхідних потреб більшості громадян, зростанням соціальної диференціації, погіршенням якості людського потенціалу, що несе в собі серйозну загрозу соціально-економічного розвитку країни [8, с. 4]. Слід зазначити, що реалізація сформованих базових ринкових інститутів української економіки значною мірою обмежується неоднорідністю і різнохарактерних функціонуючих інститутів інституційного середовища. В цих умовах досить відчутно проявляється підрив основ людського гуртожитку: зростає злочинність, падає духовність суспільства, посилюється моральна деградація. Крім того, зростання цін на товари та послуги негативно відбивається на відтворенні людського капіталу. Структура споживчих витрат домашніх господарств, що дозволяє проаналізувати ступінь накопичення людського капіталу. Вона показує, що населення України вимушено майже в повному обсязі витратити свій дохід на товари першої необхідності, жертвуючи культурними заходами, якісними послугами охорони здоров'я та освіти.

Недостатнє використання загальносвітової практики соціалізації факторів економічного розвитку є однією з основних причин, що перешкоджають економічному зростанню України [9, с. 33], що підтверджується офіційними даними. Так, згідно зі звітом про розвиток людського потенціалу, який наводиться в «Доповіді про людський розвиток 2013» (Human Development Report 2013), підготовленій Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй.

ІЛР 2013 року відображає прогрес в області розвитку, досягнутий за останні роки, і дозволяє побачити актуальні тенденції в окремих державах. ІЛР показав у 2011-2012 році значний прогрес: більшість країн світу продовжили зближення у бік більш високого рівня людського розвитку. При цьому, темп прогресу щодо ІЛР був вище в категорії країн з низьким і середнім рівнем людського розвитку.

В цьому році рейтинг національних досягнень очолює Норвегія. ІЛР Норвегії дорівнює 0,955. Рівень тривалості життя в цій країні один з найвищих у світі – 81,3 років, середньорічний дохід на душу населення – \$ 48700 (за паритетом купівельної спроможності, вираженого в постійних міжнародних доларах). Норвегія – найменш населена з країн Європи – в країні проживають близько 4,9 млн. чоловік. Бідних тут практично немає, а так звані «класові» відмінності виражені дуже слабо. Добробут населення значною мірою залежить від нафто – і газодобувної та нафтопереробної промисловості. У країні традиційно низька інфляція і безробіття в порівнянні з іншою Європою, але в той же час – це одна з найдорожчих країн світу. У десятку лідерів рейтингу країн з дуже високим рівнем розвитку – також увійшли: Австралія, Сполучені Штати Америки, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Ірландія, Швеція, Швейцарія і Японія. Російська Федерація в рейтингу 2013 року займає 55-те місце з ІЛР 0,788 і знаходиться в середині списку високорозвинених, за оцінкою ПРООН, держав. Основні показники Росії такі: середня очікувана тривалість життя при народженні – 69,1 років; середня тривалість отримання освіти – 11,7 років; валовий національний дохід на душу населення – \$ 14461 в рік. В цілому, на показники Росії негативно впливають соціальна нерівність, екологічні проблеми, а також низька тривалість життя, властива радше розвиненим країнам. Україна посідає 78 місце серед 187 країн, її ІЛР – 0,740. Україна знаходиться у групі країн із середнім рівнем Індексу людського розвитку [1].

Відсутність обґрунтованих інституційних і державних механізмів регулювання соціальної сфери, а також недосконалість законодавчої бази перешкоджає ефективному становленню та розвитку соціальної сфери України [5, с. 19].

Економічний розвиток сучасної України обмежується чужорідністю сформованих соціально-економічних інститутів. Дане положення пояснюється неефективним імпортом інститутів, що функціонують у сучасній економіці. Особливість імпорту інститутів в Україну полягає в нехтуванні характером і ступенем конгруентності запозичених формальних інститутів і пануючих в країні-імпортері неформальних. На наш погляд, подібна інституційна специфіка сучасної економіки України робить істотний вплив на інституційне середовище соціальної сфери [3, с. 137]. Сучасний стан інституціонального середовища соціальної сфери обумовлено не тільки минулим існуванням командно-адміністративної системи, але і культурними особливостями, які існують в українському суспільстві [7, с. 35]. Аналіз даних особливостей, а також вивчення причин, що зумовили трансформацію соціальної сфери України, є значущим питанням сучасного інституційно-економічного аналізу, що зумовило вибір теми нашого дослідження.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання стійкості та взаємозв'язку елементів соціальної сфери розглядалися К. Марксом, М. Вебером, Г. Спенсером, Е. Дюркгеймом. Останнім часом спостерігається зростання зацікавленості у вивченні соціальної сфери українськими вченими. Можливо, цей інтерес обумовлений розумінням важливості як ролі соціальної сфери в розвиток економіки країни, так і трансформаційних процесів у житті суспільства. Тому, на сьогоднішній день, питання соціальної сфери є об'єктом уваги і вивчення не тільки соціологів, але й економістів [10, с. 49]. Тим не менш, незважаючи на підвищену увагу вчених до даної проблеми, слід відзначити, що дослідження праць відповідної тематики показало відсутність повного і загальноприйнятого поняття категорії «соціальна сфера». Не тільки у літературі, але і в офіційних документах соціальна сфера трактується по-різному. Вивчення даної категорії, як правило, обмежується перерахуванням результатів функціонування соціальної сфери, або її основних видів діяльності. Дане положення, що ускладнює аналіз соціальної сфери, віддзеркалює відсутність узгодженості серед науковців з приводу її дослідження. Незважаючи на зростаючу увагу економістів, як зарубіжних, так і

вітчизняних до дослідження проблем соціальної сфери, залишається чимало спірних питань і суперечливих тлумачень, що потребують подальшого аналізу в трактуванні змісту, форм прояву, її структури, взаємозв'язків об'єктів, державним регулюванням і інституційним середовищем. Слабка теоретико-методологічна розробленість проблем соціальної сфери у вітчизняній економічній науці, а також її практична значущість в процесі її інституційної трансформації в сучасній українській економіці зумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета роботи – узагальнення результатів дослідження особливостей соціальної сфери у системі ринкової економіки і в аналізі трансформації її інституційного середовища для подальшої розробки теоретичних і практичних рекомендацій щодо формування та регулювання відносин, що складаються в соціальній сфері сучасної України.

Викладення основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових публікацій виявив, що багато хто з авторів присвячує свої праці проблемам соціальної сфери, але, тим не менш, на сьогоднішній день відсутнє сучасне загальновизнане визначення категорії «соціальна сфера», що ускладнює її аналіз, а головне, як видається автору, розробку соціальної політики, що грає важливу роль у підтримці життєдіяльності нації. У літературі й офіційних документах соціальна сфера трактується по-різному. Причина такого положення автору бачиться в міждисциплінарному значенні даної категорії. Часто її розуміють як сукупність установ і систем невиробничого характеру, що займаються охороною здоров'я, освітою, культурою і т.д.

Багато вчених при визначенні соціальної сфери вдаються до крайнощів: одні її розуміють як сукупність об'єктів, що формують рівень життя населення, а інші як результати функціонування даних об'єктів соціальної сфери.

Нам представляється, що в самому загальному вигляді до соціальної сфери належить все те, що безпосередньо забезпечує відтворення людського капіталу [6, с. 334]. Ми трактуємо розглянуту категорію, як сукупність інституційних одиниць (позабюджетні фонди, благодійні фонди, професійні спілки), державних і недержавних організацій (наукові, правоохоронні, освітні, медичні), які виробляють суспільно-корисні блага і послуги, мета яких полягає у підвищенні індивідуального і суспільного добробуту, що сприяє підтримці суспільства в стані економічної рівноваги.

Інституційні зміни полягають у зміні «старого» інституціонального порядку на «новий» порядок у суспільстві. Під інституційним порядком, у даному випадку, розуміється поведінка економічних агентів за стандартним зразком. Оскільки зміна порядку зачіпає всі верстви населення, то всі, в тій чи іншій мірі, будуть прагнути вплинути на цю зміну. На активність людей в цьому процесі істотний вплив роблять розуміння та можливість отримати трансформаційну ренту, яка виражається не тільки в грошовому доході, але і в отриманні додаткових можливостей, інших благ, зміну соціального статусу. Зацікавленість у трансформаційній ренті обумовлює опортуністичну поведінку економічних агентів. У такій ситуації виникає неузгодженість неформальних і формальних інститутів. У цьому полягає внутрішня суперечність інституційного середовища.

В українській дійсності існують суперечності між базовими та імпортованими інститутами, які також впливають на поведінку економічних агентів, на їх витрати і вигоди. Базові інститути часто «виручають» формальні імпортовані в разі економічної недоцільності останніх. Так, наприклад, неефективність системи соціального страхування породжує податкові правопорушення у вигляді невиконання підприємницькими організаціями частини доходів бюджетів державних цільових позабюджетних фондів. Від вирішення даних суперечностей залежить координація функціонування різноспрямованих інтересів економічних суб'єктів.

Дозвіл протиріч всередині інституційного середовища полягає в їх взаємовизначенні один через одного і, в підсумку, взаємозапереченні протилежних моментів. В результаті вирішення даних протиріч інституційна матриця набуває стійкі нові риси.

Зовнішні суперечності є існуванням, формою вираження внутрішніх і такої, що проявляється у вигляді опортуністичної поведінки агентів соціально-економічних відносин. Виходячи з особистих інтересів, деякі економічні агенти діють у розріз з загально груповими цілями.

У теорії виділяють два основних способи здійснення інституційних перетворень: еволюційний і революційний. В результаті проведеного дослідження було виявлено, що розвиток і трансформація соціальної сфери України відбувалися головним чином революційним способом. Під революційним способом інституційного зміни розуміють імпорт формальних інститутів, вже довели свою ефективність.

Можна виділити кілька видів імпорту інститутів: імпортування інститутів з розвинених країн – найпоширеніший вид імпорту; імпорт з теоретичних творів; імпорт інститутів з власної історії; імпорт інститутів з історії інших країн.

В Україні імпорт інститутів відбувається в основному з інших країн. Найчастіше імпорт інститутів, які добре проявили себе в інших країнах, призводить до негативних результатів в нових умовах. Неefективність імпорту інститутів в Україну може бути пояснена тим, що для більшості економічних агентів властиво не виконувати безліч формальних правил: порушувати права власності, платити хабарі і т.п. Крім того, економічні агенти не володіють повною інформацією про багатьох реальних інститутах. Законодавчо закріплені інструкції залишають можливість для варіативної інтерпретації та формування різних видів поведінки в залежності від інституційного середовища, досвіду та культури діючих суб'єктів. Тому імпорт інститутів може привести до виникнення якщо й життєздатного інституту, то неefективного і такого, що суттєво відрізняється від вихідного.

Аналіз програм основних реформ соціальної сфери України дозволяє нам зробити висновок про те, що трансформація соціальної сфери, як і раніше, спирається на імпорт інститутів з усіма його помилками, недоробками і непродуманістю. Роблячи висновки з негативного досвіду минулих років, необхідно перейти від імпорту інститутів до їх проектування на основі реалізації пріоритетних проектів соціальної сфери України.

Адаптивні в українську економіку запозичені і спроектовані інститути ринкового типу в умовах конкурентного середовища забезпечують свободу здійснення економічних трансакцій і суперечать існуючим базовим інститутам суспільного виробництва, які набагато повільніше трансформуються з командно-адміністративної системи в ринкову. Принципи ринкової поведінки, що не відповідають інтересам соціальних груп. Макроекономічна політика виявляється також неefективною, оскільки її інструменти, що припускають наявність раціональних, ефективних власників і інвесторів, є непрацездатними через їх відсутність. Дані протиріччя в недозволеному вигляді утворюють інституційні порожнечі і пояснюють низьку ефективність ринкових перетворень соціальної сфери України.

Державна влада в соціальній сфері проявляється в двох аспектах. З одного боку, органи влади регулюють ринкові процеси в економіці шляхом прийняття нормативно-правових актів, з іншого боку держава, будучи власником величезної кількості об'єктів інфраструктури соціальної сфери, що мають різне призначення, може регулювати процеси щодо ефективного володіння, користування і розпорядження ними.

Ми вважаємо, що мета державного втручання має полягати у стимулюванні розвитку та накопиченні людського капіталу [4, с. 265]. Держава, дотримуючись стимулюючої політики, може не просто вирішувати гострі соціально-економічні проблеми, але і забезпечувати нормальну роботу ринку, заохочуючи конкуренцію, проводячи антимонопольну політику і т.д. Специфіка розвитку соціальної сфери України в сучасній змішаній економіці залежить від готовності держави взяти на себе певні соціальні гарантії, пов'язані з соціальним розвитком суспільства.

Висновки. 1. Джерелами інституційної трансформації соціальної сфери України є внутрішні (між формальними і неформальними, базовими та імпортованими інститутами) і зовнішні (у формі реалізації опортуністичної поведінки учасників соціально-економічних відносин) протиріччя її інституційного середовища, загострення яких неминуче призводить до нового інституційного порядку.

2. Особливістю інституційного середовища соціальної сфери сучасної України виступає, з одного боку, домінування імпортованих інститутів розвиненої ринкової економіки, і, з іншого боку, відтворення базових інститутів, які затухають, що регулюють командно-адміністративну господарську поведінку.

3. Причина низької ефективності ринкових перетворень соціальної сфери полягає в неналежному (у часі і просторі) і недостатньому (в обсязі та формі) здатності внутрішнього протиріччя інституційної матриці соціальної сфери між базовими інститутами, які розпадаються з одного боку, і проєктованими і імпортованими, які зміцнюються, з іншого, що призводить до інституційної інерції самої матриці. Необхідно вирішити протиріччя всередині інституційного середовища з метою виявлення сприятливої моделі економічної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ООН опублікувала Індекс людського розвитку в країнах світу 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.yandex.ua/yandsearch?cl4url=www.un.org%2Frussian%2Fnews%2Fstory.asp%3FNewsID%3D19236&lr=147>
2. Пакуліна А.А. Державне регулювання соціального розвитку населення регіону / А.А. Пакуліна // Економічний простір. – Збірник наукових праць. – № 71. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2013. – С. 74-83.
3. Пакуліна А.А. Ефективна реалізація інвестиційного потенціалу соціальної сфери / А.А. Пакуліна // Економічний простір. – Збірник наукових праць. – № 73. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2013. – С. 134-144.
4. Пакуліна А.А. Інновації в управлінні соціальним комплексом / А.А. Пакуліна // Вісник економіки транспорту і промисловості (збірник науково-практичних статей). Випуск 41. – Харків : УкрДАЗТ. – 2013. – С. 261-266.
5. Пакуліна А.А. Підвищення ефективності інвестування соціальної сфери / А.А. Пакуліна // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». Випуск 7(2). – Дніпропетровськ: ДНУ, 2013. – С. 16-21.
6. Пакуліна А.А. Удосконалення державного регулювання системи освіти / А.А. Пакуліна // Проблеми економіки. – 2013. – № 1. – С. 333-337.
7. Пакуліна Г.С. Державне регулювання довгострокового сталого соціально-економічного розвитку України // Materiály VIII mezinárodní vědecko – praktická konference [«Dny vědy – 2012»] (27 března – 05 dubna 2012 roku). – Díl 22. Ekonomické vědy. – Praha: Publishing House «Education and Science», 2012. – S. 33-35.
8. Пакуліна Г.С. Стабільний розвиток соціальної сфери як передумова подальшого економічного зростання / Г.С. Пакуліна // Матеріали за 7-а міжнародна научна практична конференція [«Найновітні наукові досягнення – 2011»], 17-25 березня 2011 року. Том 9. Економіка. – Софія. «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2011. – С. 3-5.
9. Пакуліна Г.С. Структура соціальної сфери й глобалізація та соціалізація світової економіки / Г.С. Пакуліна // Матеріали за 8-а міжнародна научна практична конференція, [«Будущее исследования», – 2012] (17-25 лютого 2012. – Том 10. Економіка. Державна адміністрація. Софія. – «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2012. – С. 33-35.
10. Пакуліна Г.С. Інтелектуальний потенціал і сталий розвиток України / Г.С. Пакуліна, О.О. Топчій // Матеріали за 8-а міжнародна научна практична конференція, [«Найновітні наукові досягнення – 2012»] (17-25 березня 2012 року). – Том 11. Економіка. – Софія. «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2012. – С. 48-50.